

2 Razvoj turizma v zdraviliških turističnih krajih v Sloveniji

Uroš Horvat

Zdraviliški turizem je ena izmed najstarejših oblik turizma. V večini primerov je vezan na uporabo naravnih zdravilnih sredstev, kot so mineralna in termalna voda, klima, z minerali bogato blato, slanica idr. Ljudje so k izviru termalne vode verjetno potovali že v prazgodovini, prvi višek pa je izkoriščanje zdravilnih lastnosti voda doseglo v rimskem obdobju. V srednjem veku je dejavnost skoraj zamrla, nato pa se je v Evropi in tudi v Sloveniji pričela intenzivno razvijati v 18. in 19. stoletju. Sprva so bili glavni motivi za obisk zdravilišč povezani s kopanjem ali pitjem zdravilnih vod, druženjem višjega sloja prebivalstva in zabavo, kasneje pa so zdravilišča prerasla v sodobne zdraviliške turistične kraje s centri za visoko usposobljeno medicinsko rehabilitacijo na osnovi uporabe naravnih zdravilnih sredstev in modernih medicinskih postopkov (Horvat, 2013a).

V Sloveniji je poznanih več kot 80 termalnih izvirov, ki imajo temperaturo vode od 32 do 73 °C, poleg njih pa tudi nekaj izvirov mineralne vode, ki vsebujejo najmanj 1000 mg raztopljene trdne snovi in/ali 250 mg naravno raztopljenega CO₂ v litru vode. Raziskovanje in značilnosti najpomembnejših izvirov je podrobno predstavil Nosan (1973), Lapanje (2006) pa v svoji študiji prikazuje izvor in kemijsko sestavo vod iz 122 identificiranih termalnih izvirov ter termalnih in termomineralnih vrtin na 51 geotermalnih lokacijah v Sloveniji.

Ob več kot dvajsetih lokacijah so se v Sloveniji že v preteklosti ali pa v zadnjih desetletjih razvili zdraviliški in kopališki objekti. Pod skupno blagovno znamko Slovenska naravna zdravilišča je združenih 15 zdravilišč v najpomembnejših zdraviliških turističnih krajih, med katerimi imajo nekateri že večstoletno tradicijo termalizma ter izkušenj na področju balneologije, klimatologije in talasoterapije. Ker izpolnjujejo zahtevane pogoje za pridobitev statusa državno verificiranega zdravilišča, jim to omogoča vključevanje v javno zdravstveno mrežo Slovenije. Največ slovenskih naravnih zdravilišč je v vzhodni Sloveniji, dve pa sta ob morju. Učinki voda so dokazano zdravilni, v njihovih medicinskih centrih pa delujejo tudi vrhunsko usposobljeni strokovnjaki, ki so razvili številne nove metode zdravljenja in preprečevanja bolezni, ki v celoti upoštevajo dognanja sodobne medicinske znanosti na posameznem indikacijskem področju. Zdravilišča s termalno in termomineralno vodo so večinoma specializirana za zdravljenje revmatičnih, ginekoloških, nevroloških in kožnih bolezni, zdravilišča z mineralno vodo pa predvsem za zdravljenje bolezni srca in ožilja, prebavil, presnove, ledvic in sečil.

V zadnjih dveh desetletjih so zdraviliški turistični kraji v Sloveniji doživeli pravi preporod, saj jih vedno več turistov obiskuje zaradi zdravstvene preventive in zdravega načina življenja, poleg tega pa se turistična ponudba z gradnjo sodobnih bazenskih

kompleksov vse bolj usmerja tudi k dopustniškemu in rekreativnemu turizmu, kar sicer vpliva na skrajšanje povprečne dolžine bivanja turistov v zdraviliščih. Danes slovenska zdravilišča poleg vrhunskih medicinskih storitev ponujajo turistom številne inovativne oblike preventivnih in alternativnih programov, tako za zdravje kot za lepoto, sproščenost in doživetja. Izredno popularen je t. i. *wellness*, ki združuje aktivnosti za dobro počutje telesa in duha ter zdrav način življenja, zato so v večini zdraviliških turističnih krajev v Sloveniji zgradili moderne *wellness* centre, med katerimi nekateri predstavljajo presežek tudi v arhitekturnem smislu.

2.1 Razvoj zdraviliškega turizma in zdraviliških krajev v Sloveniji do druge svetovne vojne

Do 19. stoletja sta imeli na ozemlju današnje Slovenije večji pomen le dve obliki turističnih potovanj: romarska potovanja (npr. otok na Blejskem jezeru, Svete Višarje, Sveta Gora nad Solkanom, Ptujška Gora) in potovanja, ki jih je vzpodbudila želja po zdravljenju ali okrevanju (Jeršič, 1998a). O obiskovanju termalnega kopališča v Rimskih Toplicah pri Celju v obdobju antike pričajo najdbe starega denarja in kamnite plošče z napisi imen ozdravljenih, prvi pisni viri iz srednjega veka pa omenjajo termalno vodo v Dolenjskih Toplicah v začetku 13., v Dobrni v začetku 15. stoletja, mineralno vodo iz Rogaške Slatine pa v drugi polovici 16. stoletja.

Dolenjske Toplice sodijo med najstarejša zdravilna kopališča v Evropi. Vrelci so bili znani že v rimski dobi, v listinah pa se prvič omenjajo leta 1228. Leta 1385 so postali last grofov Auerspergov in njihovi so ostali vse do konca prve svetovne vojne (Kraševac, 2000). Zdravilna voda je bila prosto dostopna prebivalstvu vse dokler ni grof Turjaški Auersperg konec 17. stoletja zgradil bazen in ga ogradil. Med letoma 1767 in 1776 so zgradili dvonadstropno kopališko poslopje s tremi bazeni in zaposlili kopališkega strežnika in strežnico, ki sta skrbela za kopalce. Več kot 600-letno tradicijo imajo tudi današnje Terme Dobrna. Arheološke najdbe pričajo, da so termalno vodo poznali že Rimljani, srednjeveški pisni viri pa navajajo, da so jo uporabljali v zdravstvene namene že leta 1403, prva zdraviliška stavba pa je bila postavljena leta 1624. Vrelec mineralne vode v dolini Irskega potoka v središču današnje Rogaške Slatine se prvič omenja v sredini 12. stoletja, že ob koncu 17. stoletja pa je bila rogaška mineralna voda dobro poznana v srednji Evropi. Iz tega obdobja izvirajo tudi prvi knjižni zapisi o njenih zdravilnih učinkih, ki sta jih omenjala Sorbait leta 1680 in Gründel leta 1685 (Mlacović, 1995). Leta 1676 je bila v kraju zgrajena prva hiša za goste, mineralno vodo so ob koncu 17. stoletja prodajali na Dunaju in drugod po Evropi, v začetku 19. stoletja pa celo v Egiptu.

Prava turistična potovanja so bila na ozemlju današnje Slovenije zabeležena v začetku 19. stoletja. Med zgodnejše oblike uvrščamo ogledovanje kraških znamenitosti, kot so Cerkniško jezero, kraški jami Vilenica in Postojnska jama (odprta leta 1819) ter obisk zdraviliških krajev. Z izgradnjo južne železnice med Dunajem in Trstom (do Ljubljane leta 1849, do Trsta leta 1857) se je bistveno izboljšala prometna dostopnost območja Slovenije iz večjih mest tedanje monarhije, z izgradnjo gorenjske železnice med Ljubljano in Trbižem (leta 1870) pa sta se pričela razvijati tudi klimatski in

planinski turizem, kar je vzpodbudilo gradnjo planinskih poti in koč v alpskem delu Slovenije (Jeršič, 1998a). Obmorski turizem se je sicer pričel razvijati že v 19. stoletju (prvo zdravilišče z uporabo solinskega blata in slanice je bilo v Portorožu leta 1830), vendar pa je doživel intenzivnejši razvoj šele v začetku 20. stoletja (Jeršič, 1990). Sredi in v drugi polovici 19. stoletja so bila že dobro razvita zdravilišča v Rogaški Slatini, Dobrni, Rimskih Toplicah, Laškem, Dolenjskih Toplicah in Šmarjeških Toplicah. Turistično se je začel razvijati tudi Bled, ki je bil znan kot zdraviliški kraj za zdravljenje z vodo, soncem in zrakom (Jeršič, 1998a). Močan vrelec s temperaturo 23 °C je bil zajet pri sedanjem hotelu Toplice, k slovesu Bleda pa je pripomoglo tudi delovanje Riklija. Podatki o obsegu turističnega obiska iz obdobja pred prvo svetovno vojno so skromni. Največji turistični kraji so bili Portorož (letno ga je obiskalo okoli 7.200 gostov), Bled (6.000 gostov) in Rogaška Slatina (5.200 gostov) (Janša Zorn, 1996), medtem ko so bila druga zdravilišča relativno slabo obiskana (na leto med 300 in 700 gostov). Preživljanje prostega časa je bilo privilegij višjega socialnega sloja.

Rogaška Slatina je bila v 19. stoletju in v obdobju do prve svetovne vojne največji in najpomembnejši zdraviliški kraj na ozemlju današnje Slovenije. Zdravilišče se je pričelo razvijati leta 1803, ko so vrelci prešli pod upravo Štajerskih deželnih stanov iz Gradca in je bilo v kraju postopoma zgrajeno mondno zdravilišče, podobno drugim v Evropi. Sredi tedanje agrarne pokrajine so zgradili staro jedro današnjega zdravilišča z imponantnimi hotelskimi in drugimi objekti ter zdraviliškim parkom. Pokrito sprehajališče, paviljon Tempelj (nad izviro mineralne vode) in hotel Zdraviliški dom (zgrajen leta 1912) sodijo med najlepše klasicistične stvaritve na Slovenskem (Gosar, Jeršič, 2009). Že leta 1860 je zdraviliška uprava razpolagala z okoli 700 ležišči. V zdravilišče so prihajali predvsem elitni in premožni gosti, večinoma iz avstrijskega, ogrskega in hrvaškega dela monarhije (Horvat, 2000). Med pomembnimi obiskovalci v 19. stoletju je potrebno omeniti habsburškega nadvojvodo Johanna, Napoleonovega brata Louisa Bonaparta, pariško bančniško družino Rotschild, pianista Liszta idr.

Leta 1858 so Štajerski deželni stanovi kupili tudi že precej urejeno zdravilišče v Dobrni in dvignili njegov sloves po vsej Avstriji. Večji del zdraviliških zgradb v današnjem zdravilišču (razen novega hotela in *wellness* centra) je iz sredine in druge polovice 19. stoletja in so kvaliteten primer postklasicistične zdraviliške arhitekture. Iz istega obdobja je tudi zdraviliški park. Leta 1850 je zdraviliški zdravnik v Dobrni izdal prvi turistični vodnik o toplicah. Na razvoj zdravilišča v Laškem je vplivala predvsem izgradnja železniške proge Dunaj–Trst, čeprav so vrelce termalne vode najverjetneje izkoriščali že Rimljani, prva pisna omemba pa je iz leta 1534. Leta 1818 so vrelce uredili za kopanje, leta 1854 pa je bilo odprto moderno zdravilišče Kaiser Franz Josef Bad, ki si je kmalu pridobilo ugledno mesto med največjimi kopališči tedanje Avstrije in postalo zbirališče elitne dunajske in graške aristokracije. Žal je uspešen nadaljnji razvoj zdravilišča zavrla prva svetovna vojna. V drugi polovici 19. stoletja se je pričel tudi razvoj zdravilišča v Radencih. Zdravilni vrelec je Henn odkril že leta 1833, vendar so šele leta 1869 zajeli prvi vrelec in s slatino napolnili steklenice. Leta 1882 so zgradili prve zdraviliške objekte, pokrito kopališče in zasadili zdraviliški park. Leta 1897 so pričeli z modernizacijo zajetja vode, kar je vplivalo na povečano prodajo ustekleničene slatine, ki so jo dostavljali tudi na cesarski dvor na Dunaju in papeškega v Rimu (Enciklopedija Slovenije, 1987–2002).

Med obema svetovnjima vojnama je večji del Slovenije pripadel Kraljevini SHS in nato Kraljevini Jugoslaviji, medtem ko je obalni del pripadel Italiji, kar je omejevalo nadaljnji razvoj obmorskih turističnih krajev. Turistični obisk je imel izrazito sezonski značaj. Najpomembnejši turistični kraji so bili Bled (okoli 16.900 gostov in 119.000 nočitev leta 1935), Rogaška Slatina (6.700 gostov in 108.000 nočitev), Kranjska Gora, Dobrna, Ljubljana in Maribor (Janša Zorn, 1996). Na pomen zdraviliškega turizma kaže dejstvo, da je obsegal kar 40–50 % vseh nočitev v Sloveniji v tistem obdobju. Večino stroškov bivanja in zdravljenja v zdraviliščih so plačali gosti sami. Za zdravstvene zavarovance, ki jim je zdravljenje predpisal zdravnik, je stroške plačala zdravniška blagajna, vendar je bilo teh manj kot 20 % obiskovalcev zdravilišč. Bled se je v tem obdobju iz zdraviliškega kraja spremenil v prvorazredni letoviški kraj, ki je nudil veliko razkošje in pridobil mednarodni sloves. K temu je pripomoglo več hotelov z moderno opremo, igrišče za golf ter dejstvo, da je pomemben del obiskovalcev predstavljala jugoslovanska aristokracija s kraljem Karađorđevićem na čelu. Za razliko od Bleda so druga zdravilišča ostala klasična z razvito balneoterapijo in namenjena predvsem višjemu in srednjemu sloju prebivalstva. Povprečna dolžina bivanja gostov je znašala na Bledu okoli 7, v Rogaški Slatini okoli 14, v Dobrni pa okoli 17 dni (Janša Zorn, 1996).

Rogaška Slatina je bila tudi v tem obdobju največji zdraviliški turistični kraj v Sloveniji. Leta 1940 je bilo v njem okoli 1.500 ležišč. Do izgradnje steklarne (leta 1927) je bila turistična funkcija v naselju dominantna, po tem obdobju pa je na razvoj naselja pričela vplivati tudi industrijska dejavnost, saj je bilo v njej zaposlenih podobno število delavcev kot v zdravilišču. Spremenila se je tudi struktura gostov, saj jih je večina v tem obdobju prihajala iz Hrvaške in Srbije. Turistični obisk je bil vezan le na poletno sezono in je le počasi naraščal. Višek je dosegel tik pred drugo svetovno vojno (leta 1938 so zabeležili okoli 8.000 gostov in 120.000 nočitev) (Horvat, 2000).

Leta 1919 je zdravilišče v Radencih kupil Wiltschnig in v lasti njegove rodbine je bilo do druge svetovne vojne. Razvilo se je v pomembno zdravilišče, na kar je vplivalo predvsem dejstvo, da ima eno najboljših mineralnih vod v Evropi z veliko količino naravnega CO₂. V uporabi je bilo več vrelcev, katerih voda je imela različne kemijske lastnosti, tako da so za zdravljenje različnih bolezni uporabljali individualno najprimernejši vrelce. Poleg naravnega zdravljenja s pitnimi kurami in kopelmi so v tistem času uporabljali tudi nove metode fizikalnega zdravljenja z različnimi medicinskimi aparati. Leta 1923 je bila mineralna voda priznana kot zdravilna, od leta 1936 pa so na etiketah Radenske tri rdeča srca, ki so vse do danes priznani simbol in pojem kakovosti. Zdravilišče v Laškem je bilo po prvi svetovni vojni precej uničeno in je večkrat menjalo lastnike. Leta 1930 je prišlo v last Osrednjega urada za zavarovanje delavcev, ki je bil bolniška blagajna za vso Slovenijo, in se preimenovalo v Zdravilišče Radio-Therma Laško. Po prvi svetovni vojni je prešlo v državno last tudi zdravilišče v Dobrni. V letu 1921 so Auerspergi zdravilišče v Dolenjskih Toplicah prodali svojemu tedanjemu najemniku češkemu zdravniku Konvalinki, ki je preuredil termalno kopališče in moderniziral sanatorij, v katerem so zdravili revmatizem, živčne, kožne in srčne bolezni. Leta 1934 je bil lastnik prisiljen prepustiti upravljanje zdravilišča Kmetski posojilnici iz Ljubljane, leta 1940 pa je lastnik postala Zdraviliška družba iz Ljubljane (Enciklopedija Slovenije, 1987–2002).

2.2 Razvoj zdraviliškega turizma in zdraviliških krajev v Sloveniji po drugi svetovni vojni

Po drugi svetovni vojni je Slovenija s priključitvijo Koprškega primorja ponovno postala obmorska država. Hotelska in gostinska podjetja, kot tudi vsa zdravilišča, so prišla pod upravo države in zdraviliški turizem je dobil izrazito zdravstveno in socialno funkcijo. Prevladovali so domači turisti, ki so bili napoteni na zdravljenje preko zdravstvenega zavarovanja. Novo obdobje v razvoju turizma v Sloveniji predstavlja začetek šestdesetih let 20. stoletja, ko je država z različnimi ukrepi pričela podpirati modernizacijo in gradnjo novih turističnih zmogljivosti, spodbujala pa je tudi posodabljanje prometne infrastrukture. Skozi Slovenijo se je v tem obdobju usmeril močan tok turistov iz zahodne in srednje Evrope, ki ga je spodbudilo tudi sproščanje formalnih postopkov na meji ob vstopu v tedanjo Jugoslavijo (za razliko od drugih držav v vzhodni Evropi). Naglo se je pričel povečevati delež tujih turistov; tudi v zdraviliščih. V slednjih se je v drugi polovici šestdesetih let turistični obisk močno zmanjšal, na kar je vplivalo predvsem zmanjšanja socialnih bonitet domačim turistom (kot posledica gospodarske reforme v Jugoslaviji, s katero je tudi zdraviliški turizem postal ekonomska dejavnost). Zvišanje življenjskega standarda in različni ukrepi (zaposleni prejmejo regres za dopust, spodbuja se t. i. sindikalni turizem) so pripomogli, da si je domači turizem opomogel že na začetku sedemdesetih let. To je tudi obdobje intenzivne gradnje in modernizacije turističnih objektov. Poleg počitniškega turizma ob obali in zdraviliškega v zdraviliščih se je v Sloveniji v tem obdobju pričel intenzivneje razvijati tudi zimskošportni turizem, v mestih poslovni in kongresni turizem, razvijati pa se je začel tudi turizem na podeželju.

Slovenska zdravilišča so v sedemdesetih in v začetku osemdesetih let veliko vlagala v nove prenočitvene zmogljivosti in izboljšanje medicinske ponudbe, saj so zdravstvene ustanove pošiljale bolnike na zdravljenje še vedno v velikem obsegu. To obdobje predstavlja v Rogaški Slatini začetek množičnega zdraviliškega turizma, ki je bil povezan z adaptacijo obstoječih in izgradnjo novih sodobnih hotelskih objektov (hotel Donat leta 1974, hotel Sava leta 1982) ter objektov s specializirano zdravstveno terapevtsko ponudbo (Pivnica, Terapija). Turistični obisk, ki je v začetku temeljil predvsem na socialnem in zdravstvenem turizmu, v osemdesetih letih pa tudi na drugih ciljnih skupinah gostov, zlasti iz tujine, se je močno povečal. Višek je dosegel leta 1985 (okoli 41.000 turistov in 385.000 nočitev), ko je bila Rogaška Slatina največje zdravilišče po številu ležišč in nočitev, obenem pa (ob upoštevanju istih kazalnikov) tudi peti največji turistični kraj v Sloveniji (Horvat, 2000). Osnovno zdravilno sredstvo v zdravilišču je mineralna voda Donat Mg, ki je zaradi visoke vsebnosti magnezija (preko 1.000 mg/l) ena najbogatejših pitnih vod z magnezijem na svetu ter z dokazanimi fiziološkimi učinki na zdravje. Uporablja se predvsem v obliki pitne kure pri boleznih želodca in dvanajstnika, tankega in debelega črevesa, jeter, žolčnika in trebušne slinavke, sladkorne bolezni idr. V zdravilišču se izvajajo tudi številni drugi terapevtski postopki medicinske rehabilitacije ter programi za bolj zdrav način življenja in izboljšanje psihofizičnih sposobnosti.

Po drugi svetovni vojni je podjetje Radenska združilo slatinsko in zdraviliško dejavnost ter v Radencih pričelo razvijati sodobno zdravilišče, ki je namenjeno predvsem zdravljenju različnih bolezni srca in ožilja, stanjem po operacijah na srcu in ožilju ter motnjam periferne arterijske in venske cirkulacije. Leta 1961 se je z otvoritvijo nove polnilnice polnjenje vode iz Radencev preselilo v Boračevo. Podjetje je vlagalo tudi v razvoj turizma v drugih delih Pomurja. Leta 1982 so ob stoletnici zdravilišča odprli hotel Termal v Moravskih Toplicah, ki pa se je leta 1990 izločil iz podjetja. V osemdesetih letih so vlagali tudi v termalno kopališče v Banovcih (Enciklopedija Slovenije, 1987–2002).

Zdravilišče v Laškem je bilo leta 1953 preoblikovano v Zavod za medicinsko rehabilitacijo invalidov Laško. Nadaljnji razvoj je sledil predvsem potrebam zdravstvene službe in je bil v veliki meri plod sodelovanja z bolnišnicami. Na osnovi uporabe termalne vode in številnih sodobnih medicinsko-terapevtskih postopkov je bilo zdravilišče v Laškem v tem obdobju eden izmed vodilnih centrov za medicinsko rehabilitacijo za zdravljenje revmatičnih obolenj, posledic poškodb in operacij na gibalnih ter degenerativnih sprememb na sklepih v Sloveniji. Zdravilišče v Dolenjskih Toplicah je bilo, prav tako kot druga, po drugi svetovni vojni nacionalizirano. Leta 1973 je prešlo v last Tovarne zdravil Krka, katerih podjetje Terme Krka je v celoti prenovilo vse zdraviliške zgradbe in pripomoglo, da so Dolenjske Toplice postale eno najbolj zasedenih zdravilišč v Sloveniji, namenjeno predvsem zdravljenju revmatskih bolezni, bolezni gibalnega sistema, po poškodbah in operativnih posegih na gibalnem aparatu, stanj po operacijah in po zlomih zaradi osteoporoze. Izgradnja hotela Vita leta 1979 je prav tako predstavljala novo obdobje v razvoju zdravilišča v Dobrni. Zgradili so termalni plavalni bazen in zdravstveni center, ki je namenjen predvsem za zdravljenje revmatizma, stanja po poškodbah in operacijah na gibalnem sistemu, nevroloških bolezni, predvsem pa je zdravilišče znano po zdravljenju vseh vrst ginekoloških obolenj (Enciklopedija Slovenije, 1987–2002).

Poleg starejših zdravilišč s stoletno ali celo večstoletno tradicijo so v tem obdobju v Sloveniji nastali (ali se začeli hitreje razvijati) tudi novi zdraviliški kraji in termalna kopališča. Na osnovi zdravilišča iz leta 1924 se je po letu 1965 v Čatežu začelo hitro razvijati danes največje slovensko termalno kopališče in zdravilišče. Termalne vrelce so odkrili že leta 1787, a jih je leta 1824 zalila povodenj. Ponovno so jih odkrili leta 1854, ko so njihovi lastniki grofi Attems iz Brežic dovolili brežiškemu frančiškanku Zagorcu, da je zgradil privatno kopališče. Leta 1924 so Attemsi uredili sodobno kopališče in zgradili prvi hotel Toplice, ki je bil v njihovi lasti do leta 1945. Leta 1964 so našli nove izvire tople vode s temperaturo 57–62 °C in ob njih se je postopoma začel razvijati zdraviliški, turistični in rekreacijski center. Leta 1965 so zgradili hotel Zdraviliški dom in prvi zunanji bazen, leta 1979 hotel Terme, leta 1985 pa so pričeli z izgradnjo počitniškega naselja in razširili kamp.

Med novejša zdravilišča v Sloveniji sodijo tudi današnje Terme Olimia v Podčetrtku. Termalno vodo je lokalno prebivalstvo uporabljalo že v preteklosti, ideje o njeni uporabi so se prvič pojavile v začetku 20. stoletja, vendar pa so jo začeli izkoriščati šele po drugi svetovni vojni. Turistična in zdraviliška dejavnost se je začela razvijati po letu 1966, ko so zgradili lesen bazen, ob katerem se je razvil kamp. Leta 1975 so izvrtali novo vrtino, ki je omogočala zadovoljivo količino termalne vode za nadaljnji

razvoj. Analiza je pokazala, da gre za termalno vodo s temperaturo okoli 37 °C z blago radioaktivnostjo na osnovi radona, radija in urana; od tod tudi prvotno ime zdravilišča Atomske Toplice. Prvi hotel so zgradili leta 1978 in v njem uredili oddelek za zdraviliško zdravljenje bolnikov z revmatičnimi obolenji lokomotornega sistema ter za stanja po poškodbah in operativnih posegih (Horvat, 2001).

Posebej je potrebno izpostaviti razvoj zdraviliških krajev v severovzhodni Sloveniji, kjer so po drugi svetovni vojni ob iskanju nafte na več mestih naleteli na termomineralno vodo. Na njeni osnovi so se postopno razvile Moravske Toplice (prvo kopališče leta 1963), Banovci (prvo kopališče leta 1976) in Lendavske Toplice (začetek razvoja leta 1983). Načrtno so iskali termalno vodo tudi na drugih mestih in leta 1978 zgradili prvi bazen in pričeli z razvojem Term Zreče, leta 1980 pa so se začele razvijati tudi današnje Terme Ptuj.

Terme v Moravskih Toplicah sodijo med mlajša slovenska zdravilišča. Nekdanje podeželsko naselje se je pričelo spreminjati v zdraviliški in turistični kraj po letu 1960, ko so pri vrtnanju in iskanju nafte naleteli 1417 m globoko na črno termomineralno vodo z vonjem po nafti. Sodi med edinstvene tudi v svetovnem merilu, saj le redke tovrstne termalne vode pri izviru dosegajo tako visoke temperature (72 °C). Iz skromnih začetkov se je v letu 1963 v kraju oblikovalo kopališče, turisti pa so lahko prespali v privatnih sobah v naselju in okolici. Leta 1964 je bila voda razglašena za naravno zdravilno sredstvo za zdravljenje vseh vrst revmatizma, pomaga pa tudi pri zdravljenju kožnih boleznih ter stanj po poškodbah gibalnega aparata. Leta 1969 so pričeli graditi pokriti bazen in prvo apartmajsko naselje. Novo fazo razvoja je predstavljala gradnja prvega hotela Termal v letu 1982. Takrat so se Moravske Toplice tudi uvrstile med slovenska naravna zdravilišča (Horvat, 2011).

Sredi osemdesetih let je bilo v zdraviliških turističnih krajih realiziranih med 15 in 18 % vseh nočitev v Sloveniji. Največji (po številu nočitev) so bili Rogaška Slatina, Čatež, Dobrna in Radenci. Turisti so v zdraviliščih v povprečju bivali 7 dni in v večini (z izjemo Rogaške Slatine in Moravskih Toplic) so več kot polovico nočitev ustvarili domači turisti. V tem obdobju so bili slovenski zdraviliški kraji večinoma še t. i. »klasični« zdraviliški turistični kraji, v katerih so bile prevladujoče dejavnosti zdravljenje, rehabilitacija in zdravstvena preventiva.

Obdobje po letu 1990 predstavlja pomemben preobrat v razvoju zdraviliških krajev v Sloveniji. Del jih je z izgradnjo modernih bazenskih kompleksov pričel izkoriščati termalno vodo za rekreacijo, zabavo in t. i. »doživetja«. Nastale so »termalne riviere« ali »termalni parki« z odprtimi in pokritimi bazenskimi kompleksi. Preusmeritev v množični turizem na osnovi rekreacije in preživljanja dopusta je povzročila bistveno povečanje turističnega obiska v t. i. »počitniškorekreacijskih« zdraviliških krajih, kot so Čatež, Moravske Toplice, Podčetrtek (Terme Olimia), Ptuj idr., tako da so po številu nočitev že v sredini devetdesetih let bistveno presegli klasične zdraviliške kraje (Horvat, 2008). V zadnjih letih je Čatež po številu nočitev tretji/četrti najbolj obiskan turistični kraj v Sloveniji (155.000 nočitev leta 1981, 606.000 nočitev leta 2013), na petem mestu so Moravske Toplice (96.000 nočitev leta 1981, 497.000 nočitev leta 2013), med desetimi je tudi Podčetrtek (97.000 nočitev leta 1981, 331.000 nočitev leta 2013).

Preglednica 2.1: Vrstni red dvajsetih največjih turističnih krajev v Sloveniji po številu nočitev med letoma 1971 in 2013.

	Turistični kraj	Št. nočit. l. 1971	Turistični kraj	Št. nočit. l. 1986	Turistični kraj	Št. nočit. l. 2007	Turist. občina*	Št. nočit. l. 2013
1.	Portorož ^M	821.353	Portorož ^M	1.452.399	Portorož ^M	912.237	Piran ^M	1.369.717
2.	Ljubljana ^D	501.646	Ljubljana ^D	723.901	Ljubljana ^D	707.301	Ljubljana ^D	948.771
3.	Bled ^G	464.102	Bled ^G	662.258	Čatež ^Z	569.665	Bled ^G	628.491
4.	Rogaška Slatina ^Z	240.591	Kranjska Gora ^G	507.792	Bled ^G	538.058	Brežice ^Z	606.296
5.	Bohinj ^G	213.688	Rogaška Slatina ^Z	383.525	Moravske Toplice ^Z	432.782	Moravske Toplice ^Z	496.878
6.	Izola ^M	198.026	Izola ^M	305.489	Izola ^M	373.821	Kranjska Gora ^G	472.743
7.	Piran ^M	184.036	Bohinj ^G	304.416	Podčetrtek ^Z	343.181	Bohinj ^G	344.183
8.	Koper ^M	172.341	Čatež ^Z	267.925	Kranjska Gora ^G	340.117	Koper ^M	333.694
9.	Maribor ^D	169.078	Ankaran ^M	245.999	Rogaška Slatina ^Z	295.825	Podčetrtek ^Z	331.601
10.	Ankaran ^M	154.473	Maribor ^D	194.619	Ankaran ^M	215.713	Izola ^M	328.854
11.	Kranjska Gora ^G	151.010	Moravske Toplice ^Z	192.594	Strunjan ^M	210.864	Rogaška Slatina ^Z	260.886
12.	Postojna ^D	145.843	Postojna ^D	168.447	Bohinj ^G	204.584	Maribor ^D	232.806
13.	Dobrna ^Z	102.042	Dobrna ^Z	165.251	Maribor ^D	158.752	Laško ^Z	226.187
14.	Radenci ^Z	99.745	Bovec ^G	164.438	Zreče ^Z	122.319	Zreče ^Z	224.384
15.	Laško ^Z	80.962	Strunjan ^M	160.678	Bovec ^G	119.477	Bovec ^G	203.829
16.	Strunjan ^M	62.018	Radenci ^Z	155.493	Nova Gorica ^D	109.841	Nova Gorica ^D	138.976
17.	Radovljica ^G	61.350	Piran ^M	153.903	Radenci ^Z	109.263	Ptuj ^Z	134.738
18.	Kranj ^D	60.796	Koper ^M	127.899	Dobrna ^Z	106.215	Radovljica ^G	134.036
19.	Gozd Mart ^G	59.888	Rogla ^G	116.493	Rogla ^G	105.085	Radenci ^Z	128.630
20.	Maribor Pohorje ^G	57.737	Laško ^Z	104.968	Ptuj ^Z	101.949	Lendava ^Z	110.463
	Slovenija	5.443.561	Slovenija	9.213.434	Slovenija	8.261.308	Slovenija	9.579.033

^Z Zdraviliški t. k., ^M Obmorski t. k., ^G Gorski t. k., ^D Drugi t. k.

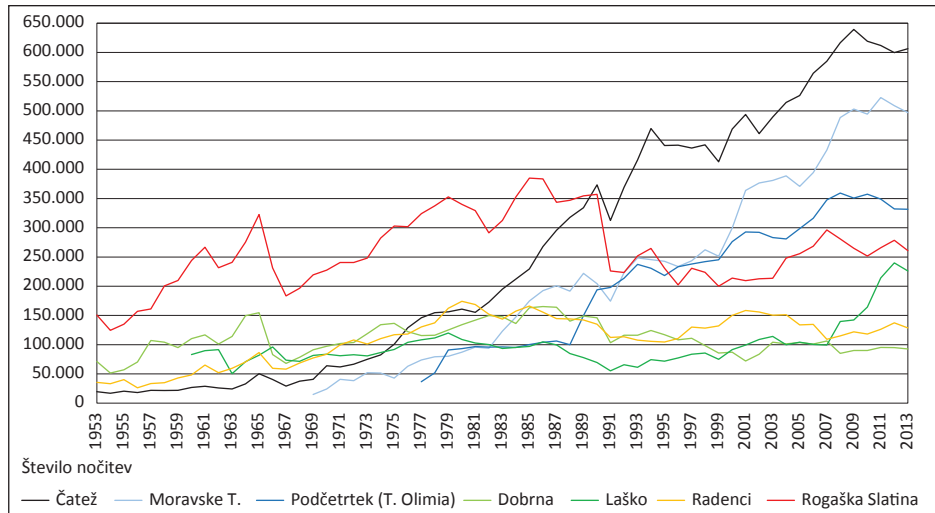
Opomba: Podatki za leto 2013 se nanašajo na občine; npr. kraj Portorož je v občini Piran, Čatež v občini Brežice, občina Laško zajema Laško in Rimske Toplice, občina Zreče pa Zreče in Roglo itd.

Vir: Letna pregleda turizma 1971 in 1986; Nastanitvena statistika, letni ..., 2014.

V zadnjih letih so temu zgledu sledili tudi nekateri klasični zdraviliški kraji, ki so poleg medicinskih centrov zgradili sodobne *wellness* hotele in *spa centre* (npr. Thermana v Laškem, Balnea v Dolenjskih Toplicah, Hiša na travniku v Dobrni

idr.). Preusmeritev na nove ciljne skupine turistov se kaže tudi v preimenovanju. Prav vsa termalna zdravilišča v Sloveniji so se iz toplíc preimenovala v terme (npr. Terme Čatež, Terme Olimia, Terme Dobrna, Terme Lendava, Terme Ptuj, Terme 3000 v Moravskih Toplicah, Thermana Laško idr.).

Slika 2.1: Število nočitev v izbranih zdraviliških turističnih krajih v Sloveniji med letoma 1953 in 2013.

Opomba: Podatki od leta 2008 dalje se nanašajo na občine; občina Laško zajema tudi Rimske Toplice.

Vir: Letni pregledi turizma 1953–2002; Nastanitvena statistika po vrstah ..., 2014; Nastanitvena statistika, letni ..., 2014.

Potrebno je omeniti še en trend v sodobnem razvoju zdravilišč v Sloveniji; tj. združevanje zdravilišč pod skupnim lastništvom in blagovno znamko. Pod blagovno znamko Sava Hotels&Resorts, ki je krovna blagovna znamka družbe Sava Turizem d. d., ta pa predstavlja največje slovensko turistično podjetje, je (poleg Sava Hoteli Bled) združenih kar pet zdravilišč in termalnih kopalnic v severovzhodni Sloveniji: Zdravilišče Radenci, Terme 3000 v Moravskih Toplicah, Terme Ptuj, Terme Lendava in Terme Banovci. Podjetje Terme Krka, ki je del skupine Krka d. d., združuje dolenska zdravilišča: Terme v Dolenskih in Šmarjeških Toplicah ter obmorski center Talaso Strunjan. Slovenska zdravilišča pa prodirajo tudi na tuje trge. Tako imajo npr. Terme Čatež v lasti Terme Iliđa v BiH, Terme Olimia pa Terme Tuhelj na Hrvaškem.

Zdravilišče v Rogaški Slatini je po letu 1990 (za razliko od drugih zdravilišč v Sloveniji) zašlo v veliko ekonomsko in razvojno krizo. Število nočitev se je zmanjšalo na manj kot 200.000 in Rogaška Slatina je glede na število nočitev padla s prvega na četrto mesto med zdraviliškimi turističnimi kraji v Sloveniji. Nekateri starejši objekti so bili zaprti ali so jim spremenili namembnost, tako da se je število ležišč zmanjšalo na okoli 1.000. Spreminjalo se je tudi lastništvo posameznih hotelskih objektov in polnilnice mineralne vode in šele konec devetdesetih let se je zdravilišče začelo ponovno razvijati. Obnovili so večino hotelov in razširili turistično ponudbo s kopalnicem. Leta 1992 so namreč v Rogaški Slatini odkrili termalno vodo (s temperaturo 55 °C) in leta 1998 zgradili termalno kopalnico Rogaška Riviera, ki predstavlja eno od pomembnih

možnosti za ponoven vzpon turističnega obiska v kraju (Horvat, 2000). Leta 2013 je bilo v Rogaški Slatini okoli 1.700 hotelskih ležišč, kraj je obiskalo okoli 38.000 turistov, ki so realizirali okoli 261.000 nočitev.

Danes sta v zdravilišču Radenci dva sodobno opremljena hotelska kompleksa; hotel Radin (zgrajen leta 1971) predstavlja osrednji del zdravilišča, z veznim hodnikom pa je povezan s hotelom Izvir (prej Zdraviliški dom, zgrajen leta 1964), s termalnim bazenskim delom ter zdravstvenim in wellness centrom. Med pomembnimi novjšimi pridobitvami so Terme Radenci, tj. bazenski kompleks s termalnimi in ogrevanimi bazeni ter savnami, ki je bil zgrajen leta 1996 na osnovi novo odkrite termalne vode s temperaturo 41 °C. Leta 2013 je bilo v Radencih okoli 670 hotelskih ležišč, kraj je obiskalo okoli 33.000 turistov, ki so realizirali okoli 129.000 nočitev.

Zdravilišče v Laškem v zadnjem desetletju z novimi investicijami, širitvijo ponudbe tudi na programe wellnessa ter s preimenovanjem v Thermano Laško vse bolj postaja center zdravstvenega turizma, namenjen tako ljudem, ki imajo težave z gibanjem, kot tudi vsem tistim, ki bi se takim tegobam želeli izogniti. Zadnje pridobitve, ki nakazujejo razvoj zdravilišča v novo smer, so WPL (Wellness Park Laško) Termalni center, Wellness Hotel in Spa center (zgrajeni med letoma 2008 in 2010). Leta 2011 je bilo v Laškem okoli 750 hotelskih ležišč, kraj je obiskalo okoli 37.000 turistov, ki so realizirali okoli 170.000 nočitev (podatki SURS za leto 2013 vključujejo tudi Rimske Toplice, zato tu niso navedeni). Laško med vsemi slovenskimi zdravilišči še vedno največ prihodka realizira na področju zdraviliškega zdravljenja na osnovi javnih sredstev, kar se kaže tudi v dejstvu, da ima daljšo povprečno dolžino bivanja turistov od povprečja v zdraviliških turističnih krajih.

Med manjša t. i. klasična zdravilišča, ki pa svojo ponudbo širijo tudi na področje *wellnessa*, sodita Dolenjske Toplice in Terme Dobrna. V Dolenjskih Toplicah je bil leta 1993 zgrajen center za medicinsko rehabilitacijo, leta 2003 wellness center in leta 2008 hotel Balnea, s čimer se je močno povečala ponudba za sprostitev, aktivne in zdrave počitnice. Leta 2013 je bilo v Dolenjskih Toplicah okoli 600 hotelskih ležišč, kraj je obiskalo okoli 21.000 turistov, ki so realizirali okoli 104.000 nočitev. Turistična ponudba se širi tudi v Dobrni. Poleg hotela Vita je gostom na voljo še bivanje v dveh hotelih; v hotelu Vila Higiea in hotelu Park, ki je bil zgrajen leta 1875, nazadnje pa prenovljen leta 2008. Zadnja pridobitev je sodobni wellness center. Leta 2013 je bilo v Dobrni okoli 400 hotelskih ležišč, kraj pa je obiskalo okoli 21.000 turistov, ki so realizirali okoli 93.000 nočitev.

Terme v Čatežu so z intenzivnim razvojem v zadnjih dveh desetletjih prerasle v največje naravno zdravilišče in tretji/četrti največji turistični kraj (po številu ležišč in nočitev) v Sloveniji. Leta 1991 so pričeli z gradnjo zunanje, leta 1993 pa tudi notranje Termalne riviere, ki so ju v zadnjem desetletju večkrat razširili. Leta 2005 so zgradili kompleks s hotelom Čatež ter spa in wellness centrom, nato pa preuredili in razširili tudi obstoječe hotele. Danes nudijo sodobne zdravstvene programe in storitve za dobro počutje, vodne programe, športno-rekreativne vsebine, golf, kongresne zmogljivosti, igralnico, kamp idr. Z okoli 12.000 m² vodnih površin veljajo za največji termalni bazenski kompleks v Sloveniji, ki z bogastvom vodnih atrakcij na Termalni rivieri zagotavlja zabavo za vse generacije. V zimskem času je obiskovalcem na voljo pokrita Zimska termalna riviera z več kot 2.300 m² vodnih površin. V obeh kopalniških

kompleksih so v letu 2011 prodali okoli 190.000 vstopnic. Leta 2013 je bilo v Čatežu okoli 4.600 ležišč (med njimi okoli 1.600 hotelskih). Kraj je obiskalo okoli 171.000 turistov, ki so realizirali okoli 606.000 nočitev (od teh nekaj več kot polovico v kampu in v apartmajskem naselju). Uprava svojo prihodnost temelji na gradnji novih vodnih in drugih zabavišč, hotelov ter razširitvi kampa. Sedanjim 55 hektarom nameravajo v prihodnjih petih letih dodati še 30 hektarov različnih zabavnih vsebin ter sedanje zmogljivosti do konca leta 2020 povečati za dvakrat.

Na drugo mesto po številu nočitev se danes med zdraviliškimi kraji uvrščajo Moravske Toplice. Leta 1990 so zgradili nov hotel Ajda, obenem pa so z izločitvijo iz zdravilišča Radenci postale samostojno zdravilišče. Konec devetdesetih let in po letu 2000 so zgradili apartmajsko naselje Prekmurska vas, bazenski kompleks Terme 3000 in igrišče za golf. Leta 2004 je zdravilišče prevzelo podjetje Sava H&R, ki ima v lasti večino zdravilišč in term v SV Sloveniji. Z usmeritvijo v zdraviliško, turistično in rekreacijsko ponudbo ter izgradnjo hotela Livada Prestige v letu 2006 so Moravske Toplice postale tudi peti največji turistični kraj v Sloveniji glede na število nočitev. Izven ožjega območja zdravilišča je bilo zgrajenih več privatnih penzionov in hotel Vivat z apartmaji. Leta 2013 je bilo v kraju okoli 3.300 ležišč (med njimi okoli 1.500 hotelskih). Obiskalo jih je okoli 136.000 turistov, ki so realizirali okoli 497.000 nočitev.

Izredno hiter je bil tudi turistični razvoj v Podčetrtku, kjer so leta 1989 izgradili apartmajsko naselje, 1990 pokrit bazenski kompleks, 1998 aparthotel Rosa in 2001 termalni park Aqualuna. Leta 2000 so se tedanje Atomske Toplice po bližnjem samostanu preimenovali v Terme Olimia. V zadnjih letih so za bolj zahtevne goste razširili svojo ponudbo z novim hotelom Sotelia in prestižnim wellness centrom Orhidelia, ki se je uvrstil v ožji izbor 11 finalistov World Architecture Festivala 2009 v kategoriji »Holiday«. Širjenje turistične infrastrukture je vplivalo na močno povečanje turističnega obiska. Tako je Podčetrtek že dve desetletji tretji največji zdraviliški kraj in med desetimi največjimi turističnimi kraji v Sloveniji. Leta 2013 je bilo v kraju okoli 2.200 ležišč (med njimi okoli 1.200 hotelskih). Obiskalo jih je okoli 93.000 turistov, ki so realizirali okoli 332.000 nočitev.

Poleg omenjenih vrhunskih zdravilišč v Radencih in Moravskih Toplicah se v Pomurju nahajajo tudi Terme Lendava z edinstveno parafinsko termomineralno vodo, ki je osnova za razvoj sodobne balneoterapije. Na južnih obronkih Pohorja se nahajajo Terme Zreče, ki slovijo po obravnavi športnih poškodb in edinstvenem naravnem zdravljenju, pohorski šoti. Blizu so tudi Terme Topolšica, namenjene predvsem za zdravljenje dihal. Na Štajerskem je potrebno omeniti tudi Terme Ptuj, ki so ene izmed najmlajših term v Sloveniji, saj so se začele razvijati po letu 1980. Na Dolenjskem in v Posavju se poleg term v Čatežu in Dolenjskih Toplicah nahajajo terme tudi v Šmarjeških Toplicah. Med naravna zdravilišča sodita tudi dve na slovenski obali. Prvo je Terme & Wellness LifeClass Portorož, kjer nadaljujejo s tradicijo zdravljenja z naravnimi zdravilnimi sredstvi. Zdravilne učinke morskega blata in slanice uporabljajo prav tako tudi v zdravilišču Talaso Strunjan. Na koncu pregleda najpomembnejših zdravilišč je potrebno omeniti tudi obenem najstarejše in najmlajše zdravilišče v Sloveniji. Prvi bazen s toplo vodo je bil v uporabi v Rimskih Toplicah že leta 39 pr. n. št., prvi pisni vir pa izvira iz leta 1486. Leta 1769 so pričeli z gradnjo termalnega kopališča, ki je doživelo višek v drugi

polovici 19. stoletja. Med letoma 1945 in 1991 je bilo zdravilišče pod upravo JLA (Jugoslovanske ljudske armade) in za domačine skoraj nedostopno, po letu 1991 pa je bilo zaprto in je propadalo. Z obnovo so začeli leta 2008, leta 2011 pa so ponovno odprli celoten prenovljen kompleks, ki so ga poimenovali Rimske terme.

Ob termalnih vreclih se v Sloveniji nahaja tudi več termalnih kopališč, ki nimajo statusa naravnega zdravilišča. Velja izpostaviti Terme Snovik blizu Kamnika, ki so se pričele razvijati leta 2001 in so bile prvo slovensko turistično podjetje, ki je pridobilo znak EU za okolju prijazen turistični nastanitveni obrat. Terme Banovci so skupaj z drugimi termami in zdravilišči povezane v skupino Panonske terme, v njihovem sklopu pa je tudi prvi naturistični kamp ob termalni vodi v Evropi. Moderno termalno kopališče Bioterme Mala Nedelja se je pričelo razvijati v Moravcih v Slovenskih goricah po letu 2002, leta 2010 pa so zgradili sodoben hotel. Uporabljajo termomineralno vodo, ki izvira iz globine več kot 2200 m. Termalno vodo izkoriščajo tudi v Termah Maribor, ki združuje pet hotelov in medicinsko-termalni center Fontana. V Sloveniji se nahajajo tudi 4 klimatska zdravilišča, ki so namenjena zlasti zdravljenju otrok (npr. Mladinsko zdravilišče in letovišče RKS Debeli rtič, Mladinsko klimatsko zdravilišče Rakitna), zato v turistični ponudbi nimajo pomembne vloge.

2.3 Značilnosti turističnega obiska v zdraviliških turističnih krajih v Sloveniji po letu 1960

V Sloveniji turistična statistika (SURSTAT) in nekateri avtorji (Horvat, 1989; Jeršič, 1998b) v glavnem razlikujejo štiri velike skupine turističnih krajev: zdraviliški, gorski, obmorski in drugi turistični kraji. Zaradi majhnega števila turističnih krajev, relativno dolge povprečne dolžine bivanja turistov in visoke stopnje izkoriščenosti turističnih prenočitvenih zmogljivosti ima skupina zdraviliških turističnih krajev vseskozi manjši delež ležišč kot gorski in obmorski. V obdobju med letoma 1960 in 1988 se je gibal okoli 10 % (čeprav so se v tem obdobju prenočitvene zmogljivosti v zdraviliških povečale z okoli 3500 na okoli 10.000 ležišč). Z izgradnjo novih objektov (tudi »nehotelskih«) se je delež v devetdesetih letih povečal na okoli 15 %, po letu 2005 pa se giblje med 18 in 20 %. Leta 2013 je bilo v t. i. zdraviliških občinah okoli 22.400 ležišč oziroma 18,3 % vseh v Sloveniji.

Pri tem je potrebno opozoriti na spremembo metodologije zajema in prikaza statističnih podatkov s področja turizma v Sloveniji (Cigale, 2012). Do leta 2008 so bili v skupino zdraviliških turističnih krajev zajeti le posamezni kraji (naselja) z zdravilišči, od leta 2008 pa je SURSTAT opustil prikazovanje podatkov za posamezne turistične kraje in prikazuje podatke le za občine. Turistični kraji, ki se nahajajo znotraj posamezne občine, so uvrščeni v isto kategorijo glede na prevladujoč dejavnik (v obmorskih občinah je ključna prisotnost morja in z njim povezane možnosti za rekreacijo na vodi in ob njej, v zdraviliških občinah so pomembne možnosti zdravstvenih terapij ter kopanja v termomineralnih vodah, težišče ponudbe gorskih občin pa je na alpskem smučanju pozimi ter pohodništvu poleti). Zaradi spremenjene metodologije so tako npr. v t. i. zdraviliško občino zajeti tudi drugi »nezdraviliški« kraji v občini, to pa nam onemogoča primerjavo statističnih

podatkov v obdobju pred letom 2008 in po njem. Vendar pa ugotavljamo, da je velika večina turističnega obiska v zdraviliških občinah skoncentrirana predvsem v osrednjem zdraviliškem kraju v občini in lahko tako vsaj posredno uporabimo (predvsem relativne) podatke za primerjavo s stanjem pred letom 2008. Izjemi sta občina Laško, v kateri se nahajata dva zdraviliška turistična kraja (od leta 2009 so v občini zajeti tudi podatki za Rimske Toplice), in občina Zreče, v kateri se nahaja zdraviliški (Zreče) in gorski turistični kraj (Rogla), občina pa se po SURS uvršča v skupino zdraviliških občin.

V šestdesetih in sedemdesetih letih je bilo v skupini zdraviliških turističnih krajev registriranih le med 4 in 7 % vseh turistov v Sloveniji (v istem obdobju je bilo v skupini gorskih krajev registriranih med 25 in 30 % turistov, v skupini obmorskih krajev med 15 in 18 %, več kot 50 % pa v ostalih turističnih krajih). V osemdesetih letih se je delež turistov v skupini zdraviliških krajev gibal med 7 in 10 %, nato pa se je med letoma 1989 in 1991 skokovito povečal na okoli 20 % in se po letu 1992 giblje med 20 in 25 %. V zadnjem desetletju je delež turistov v skupini zdraviliških občin med 23 in 25 %.

Preglednica 2.2: Število in delež nočitev po vrstah turističnih krajev v Sloveniji med letoma 1971 in 2013.

Vrsta turističnih krajev	Število nočitev leta 1971	Število nočitev leta 1986	Število nočitev leta 2007	Število nočitev leta 2013
Zdraviliški t. k.	782.854	1.611.946	2.784.625	3.018.115
Obmorski t. k.	1.598.492	2.469.456	1.992.671	2.032.265
Gorski t. k.	1.513.405	2.520.902	1.895.551	2.359.599
Drugi t. k.	1.548.810	2.611.130	1.588.461	2.169.054
Slovenija	5.443.561	9.213.434	8.261.308	9.579.033
Vrsta turističnih krajev	Delež nočitev leta 1971	Delež nočitev leta 1986	Delež nočitev leta 2007	Delež nočitev leta 2013
Zdraviliški t. k.	14,4	17,5	33,7	31,5
Obmorski t. k.	29,3	26,8	24,1	21,3
Gorski t. k.	27,8	27,4	22,9	24,6
Drugi t. k.	28,5	28,3	19,3	22,6

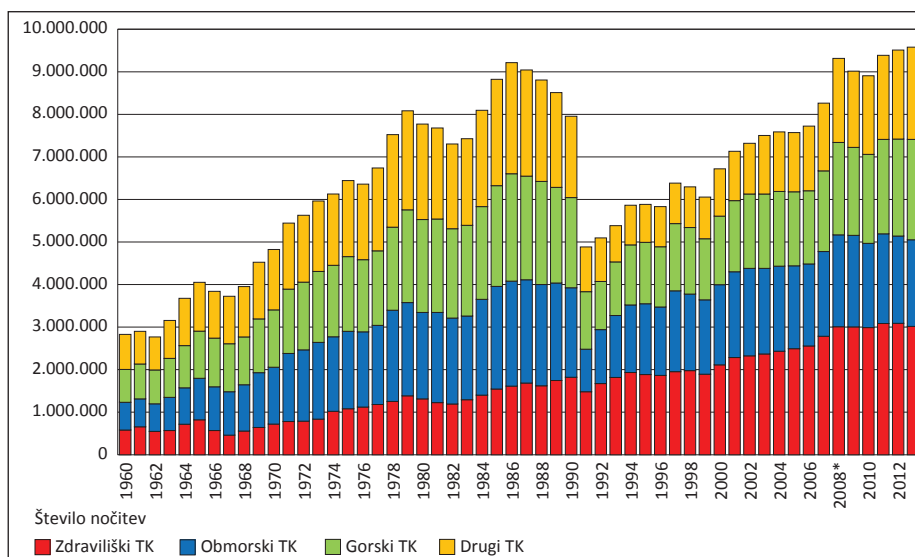
Opomba: Podatki za leto 2013 se nanašajo na vrste turističnih občin (po definiciji SURS).

Vir: Letna pregleda turizma 1971 in 1986; Nastanitvena statistika, letni ..., 2014.

V začetku šestdesetih let je imela skupina zdraviliških turističnih krajev tudi najnižji delež nočitev v Sloveniji, vendar je bil ta 3–4-krat višji, kot je v tistem obdobju znašal delež turistov v tej skupini, in se je gibal okoli 20 %. Zaradi že omenjenega zmanjšanja socialnih bonitet domačemu prebivalstvu se je v drugi polovici šestdesetih let močno zmanjšal obisk zdravilišč in njihov delež nočitev je v obdobju med letoma 1966 in 1974 padel na okoli 14 %. V sedemdesetih in osemdesetih letih se je rahlo povišal na 16–18 %, medtem ko se je delež nočitev v ostalih treh skupinah turističnih krajev v Sloveniji gibal med 25 in 30 %. Nagel preobrat je sledil konec osemdesetih in v začetku devetdesetih let, ko se je delež nočitev v skupini

zdraviliških krajev med letoma 1989 in 1991 povečal z 20 % na okoli 30 %. K temu sta prispevala predvsem dva dejavnika: vojna v Sloveniji leta 1991, zaradi katere se je močno zmanjšalo število tujih turistov, domači pa so začeli bolj obiskovati zdraviliške kraje, ta trend pa se je prekril tudi z novo razvojno fazo slovenskega turizma, v kateri je del zdravilišč z izgradnjo modernih bazenskih kompleksov pričel izkoriščati termalno vodo za rekreacijo, zabavo in t. i. »doživetja« ter zgradil vrsto prenočitvenih zmogljivosti za tovrstne obiskovalce. Posledično so zaradi povečanja turističnega obiska v skupini zdraviliških in obenem zmanjšanja v skupini obmorskih in gorskih krajev zdraviliški turistični kraji po letu 1991 postali najpomembnejša skupina turističnih krajev v Sloveniji glede na delež nočitev. V njih je realiziranih okoli tretjina vseh nočitev (med letoma 1992 in 2013 se delež giblje med 31 in 34 %). Leta 2013 je bilo v skupini zdraviliških občin registriranih 31,5 % vseh nočitev v Sloveniji, sledi pa jim skupina gorskih (24,6 %), drugih (22,6 %) in obmorskih občin (21,2 %). Po letu 2008 se povečuje tudi delež nočitev v drugih turističnih občinah v Sloveniji, k čemur prispeva predvsem porast turističnega obiska v Ljubljani (z okoli 10 % vseh nočitev v Sloveniji).

Slika 2.2: Število nočitev po vrstah turističnih krajev v Sloveniji med letoma 1960 in 2013.

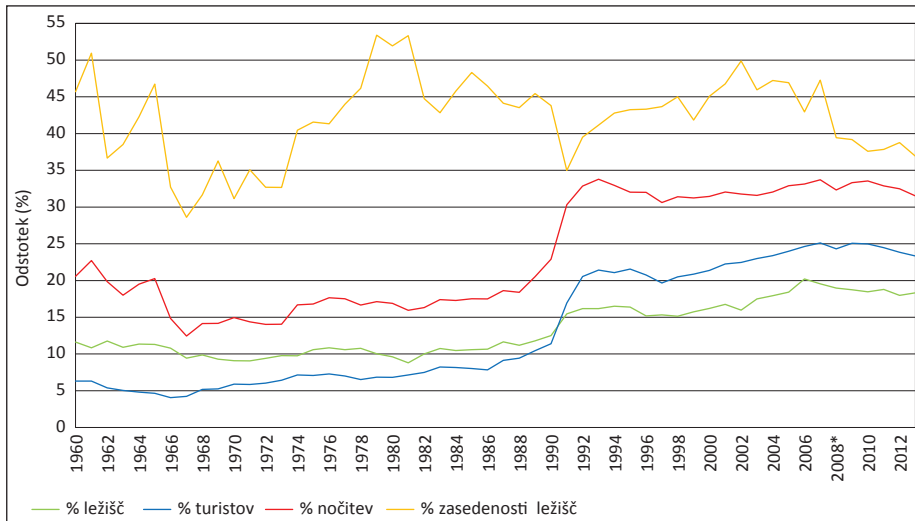

Opomba: Podatki od leta 2008 dalje se nanašajo na vrste turističnih občin (po definiciji SURS).

Vir: Letni pregledi turizma 1960–2002; Nastanitvena statistika, letni ..., 2014.

Ker prihajajo turisti v zdravilišča v veliki meri na zdravljenje, so v skupini zdraviliških turističnih krajev povprečne dolžine bivanja turistov (izračunane iz razmerja med številom nočitev in turistov) najdaljše med vsemi skupinami turističnih krajev (Horvat, 1989). V Sloveniji so turisti v zadnjih desetletjih bivali v povprečju 3,0–3,3 dni. Po letu 2000 so se pričele povprečne dolžine bivanja zniževati in so po letu 2011 nižje od 3 dni (2,8 dni leta 2013). Na zmanjševanje v vseh skupinah turističnih krajev vplivajo predvsem spremenjene navade turistov, saj se v Evropi vedno bolj uveljavlja trend krajših in večkratnih potovanj turistov tekom leta v različne turistične destinacije.

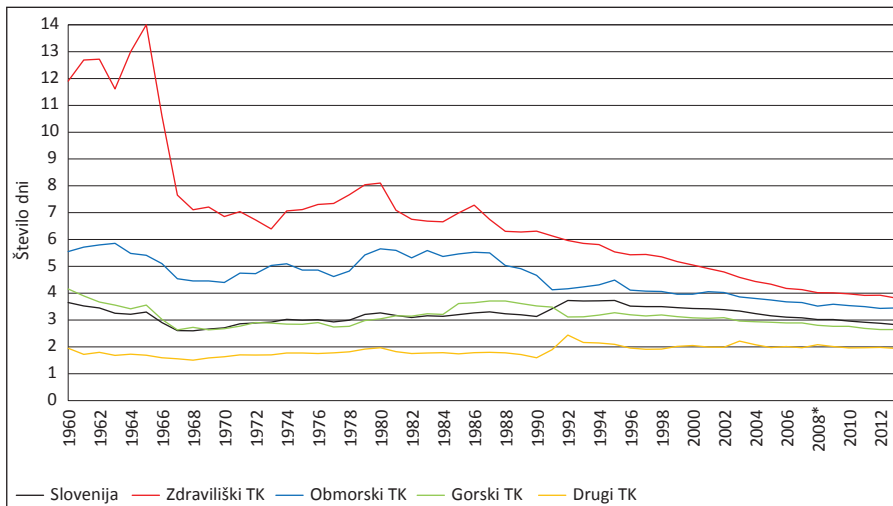
Slika 2.3: Delež ležišč, turistov, nočitev in zasedenosti ležišč v zdraviliških turističnih krajih v Sloveniji med letoma 1960 in 2013.

Opomba: Podatki od leta 2008 dalje se nanašajo na vrste turističnih občin (po definiciji SURS).

Vir: Letni pregledi turizma 1960–2002; Nastanitvena statistika po vrstah ..., 2014; Nastanitvena statistika, letni ..., 2014.

Slika 2.4: Povprečna dolžina bivanja turistov po vrstah turističnih krajev v Sloveniji med letoma 1960 in 2013.

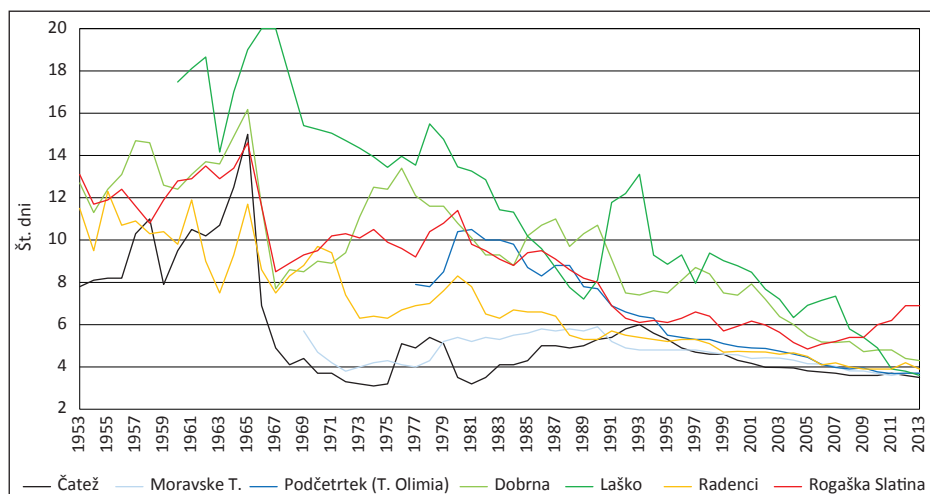
Opomba: Podatki od leta 2008 dalje se nanašajo na vrste turističnih občin (po definiciji SURS).

Vir: Letni pregledi turizma 1960–2002; Nastanitvena statistika po vrstah ..., 2014; Nastanitvena statistika, letni ..., 2014.

Tudi v slovenskih zdraviliških turističnih krajih so se povprečne dolžine bivanja turistov z leti krajšale. Konec petdesetih in v začetku šestdesetih let, ko je med obiskovalci zdravilišč še prevladoval izključno zdravstveni motiv in so zdravstvene zavarovalnice pošiljale zavarovance na vsaj dvotjedensko zdravljenje, so se gibale med 11 in 12 dni

(leta 1965 celo 14,4 dni; pri turistih iz Slovenije kar 16,7 dni). Zaradi administrativnih ukrepov omejitve pošiljanja zavarovancev na zdravljenje so se že konec šestdesetih let povprečne dolžine bivanja v zdraviliščih zmanjšale na 7–8 dni, v osemdesetih letih pa na 6–7 dni. V tem času so v zdraviliščih najdlje bivali turisti iz Slovenije (v povprečju med 8 in 9 dni), drugi pa med 5 in 6 dni. Po letu 1992 so se zmanjšale pod 6 dni, po letu 2000 pod 5 dni in po letu 2012 celo pod 4 dni. Leta 2013 so znašale 3,8 dni in so se približale vrednostim v drugih počitniškorekreacijskih krajih v Sloveniji. Na zmanjševanje vplivata predvsem dve dejstvi: med obiskovalci, ki prihajajo v zdravilišča predvsem zaradi zdravljenja in zdravstvene preventive, je večina samoplačnikov, ki se zaradi visokih cen odločajo za večkratni krajši obisk, na drugi strani pa se je v vseh zdraviliških krajih bistveno povečal delež t. i. počitniških in rekreativnih turistov ter turistov ob koncu tedna. Del vpliva lahko pripišemo tudi spremembi metodologije turistične statistike.

Slika 2.5: Povprečna dolžina bivanja turistov v izbranih zdraviliških turističnih krajih v Sloveniji med letoma 1953 in 2013.

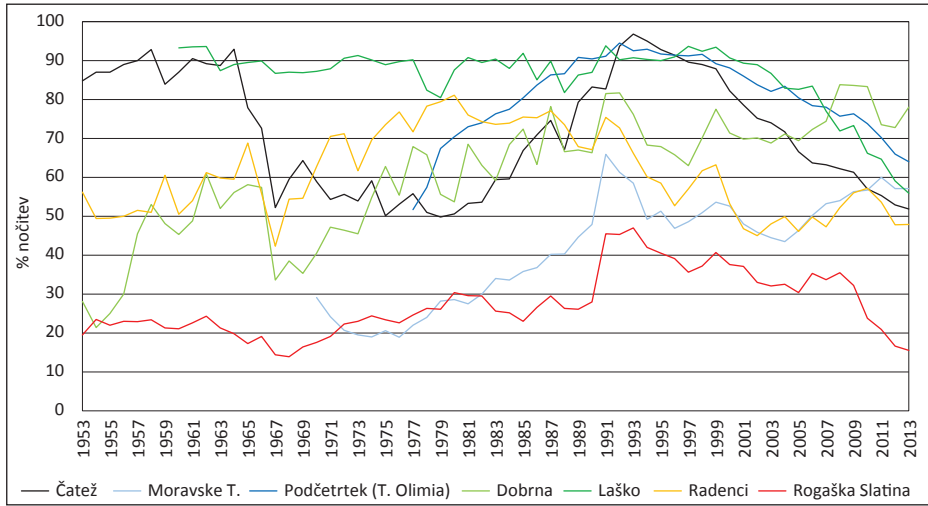
Opomba: Podatki od leta 2008 dalje se nanašajo na občine; občina Laško zajema tudi Rimske Toplice.

Vir: Letni pregledi turizma 1960–2002; Nastanitvena statistika po vrstah ..., 2014; Nastanitvena statistika, letni ..., 2014.

V obdobju sedemdesetih in osemdesetih let so se posamezni zdraviliški turistični kraji v Sloveniji glede na povprečne dolžine bivanja turistov precej razlikovali med seboj. V klasičnih zdraviliščih, ki so bila odvisna predvsem od gostov, ki so prihajali na zdravljenje, in od gostov preko zdravstvenega zavarovanja, so bile povprečne dolžine bivanja bistveno daljše kot v novejših zdraviliščih, ki so že takrat temeljila svojo ponudbo predvsem na kopališki dejavnosti. Med prvimi so izstopali Laško (13–15 dni), Dobrna (10–12 dni) in Rogaška Slatina (9–11 dni), med slednjimi pa Čatež (3–5 dni) in Moravske Toplice (4–5,5 dni). Razlike v povprečni dolžini bivanja turistov so se pričele zmanjševati konec devetdesetih let, ko so bile daljše od povprečja v skupini zdraviliških turističnih krajev v Laškem (9 dni leta 1999), Dobrni (7,5 dni) in Rogaški Slatini (5,7 dni), krajše pa v Radencih (4,7 dni), Moravskih Toplicah (4,6 dni) in v Čatežu (4,6 dni). Po letu 2010 so razlike še manjše, saj so se skoraj v vseh zdraviliških krajih

znižale na 3,5–4 dni, kar kaže na popolno prevlado počitniškega in rekreativnega motiva med obiskovalci zdravilišč. Leta 2013 so od povprečja odstopale le občine s kraji s poudarjeno zdravstveno funkcijo: Rogaška Slatina (6,9 dni), Šmarješke Toplice (5,9 dni) in Dolenjske Toplice (5,0 dni).

Slika 2.6: Delež nočitev domačih turistov (iz Slovenije) v izbranih zdraviliških turističnih krajih v Sloveniji med letoma 1953 in 2013.

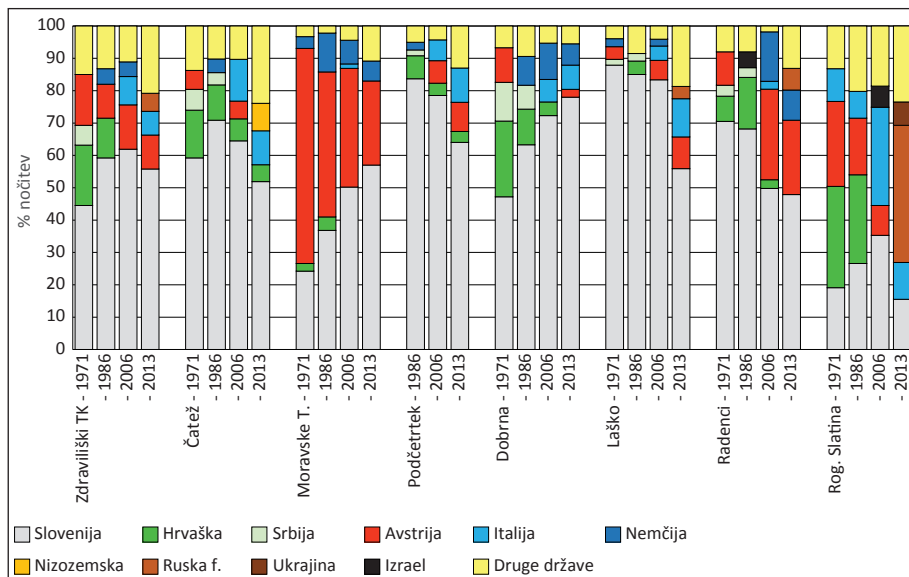
Opomba: Podatki od leta 2008 dalje se nanašajo na občine; občina Laško zajema tudi Rimske Toplice.

Vir: Letni pregledi turizma 1960–2002; Nastanitvena statistika po vrstah ..., 2014; Nastanitvena statistika, letni ..., 2014.

Za slovenska zdravilišča je značilno, da so bila v obdobju po drugi svetovni vojni do konca osemdesetih let, razen nekaj izjem (Rogaška Slatina in Moravske Toplice), izrazito usmerjena predvsem na domače turiste. Na grafikonu (slika 2.6) so predstavljeni deleži nočitev turistov iz Slovenije, če pa tem prištejemo še nočitve turistov iz drugih republik bivše Jugoslavije (ki so bili do leta 1991 šteti kot domači turisti), je ta delež še višji. Med izbranimi zdraviliškimi turističnimi kraji je usmeritev v slovenske turiste (več kot 70 % nočitev) očitna zlasti v Laškem, Podčetrtku in Radencih, medtem ko so v Čatežu in Dobrni več kot 70 % nočitev ustvarili slovenski turisti skupaj s turisti iz drugih republik nekdanje Jugoslavije. V obdobju do konca osemdesetih let so bili turisti iz Slovenije v manjšini le v Moravskih Toplicah (v katerih so prevladovale nočitve turistov iz Avstrije) in v Rogaški Slatini (kjer so prevladovale nočitve turistov iz Hrvaške in Avstrije). Preobrat predstavlja začetek devetdesetih let, ko se je zaradi vojne na Balkanu bistveno zmanjšal turistični obisk iz drugih republik bivše Jugoslavije, do konca devetdesetih let pa tudi iz drugih držav. Izpad so nadomestili domači turisti, ki so v tem obdobju v vseh zdraviliških krajih (razen v Rogaški Slatini) realizirali več kot 50 % vseh nočitev (v Čatežu, Podčetrtku in Laškem celo več kot 90 %). Konec devetdesetih let se je večina zdraviliških krajev pričela bolj usmerjati na tuje trge (kar so jim omogočile številne nove zmogljivosti in visoka kvaliteta turističnih storitev), tako da se je delež nočitev domačih turistov pričel zmanjševati, vendar se je leta 2013 še vedno v večini zdraviliških občin gibal med 50 in 70 %. Izstopa le Rogaška Slatina, ki predstavlja izjemo med slovenskimi zdraviliškimi kraji, saj v njej turisti iz Slovenije v

celotnem obdobju delovanja zdravilišča predstavljajo manjšino obiskovalcev. Po letu 1953 so več kot 30 % nočitev prispevali le v obdobju med letoma 1991 in 2009, sicer pa so pred letom 1991 prevladovali nočitve turistov iz Hrvaške in Avstrije, med letoma 1992 in 2009 iz Italije in Avstrije, po letu 2010 pa iz Ruske federacije in Ukrajine, katerih turisti izstopajo po dolgi povprečni dolžini bivanja (12 dni), ki je dvakrat daljša od povprečja obiskovalcev iz drugih najbolj zastopanih držav v kraju (Horvat, 2013b).

Slika 2.7: Delež nočitev turistov po štirih najpomembnejših državah v izbranih zdraviliških turističnih krajih v Sloveniji med letoma 1971 in 2013.

Opomba: Podatki za leto 2013 se nanašajo na občine; občina Laško zajema tudi Rimske Toplice.

Vir: Letna pregleda turizma 1971 in 1986; Nastanitvena statistika po vrstah ..., 2014; Nastanitvena statistika, letni ..., 2014.

Statistični podatki za turistični obisk v slovenskih zdraviliških turističnih krajih kažejo tudi veliko zgostitev obiska turistov iz le nekaj držav. Cigale (2010) v svoji analizi o značilnostih turističnega obiska v slovenskih občinah glede na državni izvor turistov ugotavlja, da je največja zgostitev obiska turistov iz le nekaj držav prisotna prav v občinah z zdraviliškimi kraji. Po njegovih ugotovitvah vrednost povprečnega kumulativnega deleža turistov iz petih najpomembnejših držav v zdraviliških občinah v Sloveniji znaša kar 91 % (npr. pri mestnih občinah le 66,8 %). To govori o veliki odvisnosti turizma od turistov iz razmeroma maloštevilnih držav. Med njimi so vse občine z zdraviliškimi kraji v Sloveniji, z izjemo Ptuja. Na primeru Rogaške Slatine lahko ugotovimo, da znaša kumulativni delež turistov iz treh najpomembnejših držav med 70 in 80 %. Najnižji je bil konec osemdesetih let (med 64 in 68 %), ko je bila v Rogaški Slatini tudi najbolj pestra zastopnost obiskovalcev iz različnih držav. V obdobju prevlade obiskovalcev iz ene ali dveh držav (npr. iz Hrvaške v šestdesetih letih, Slovenije v devetdesetih letih ali Ruske federacije in Ukrajine po letu 2010) pa znaša preko 80 % (Horvat, 2013b). Tolikšna odvisnost od enega ali dveh turističnih tržišč lahko predstavlja velik problem, še zlasti če pride do hitre spremembe turističnih tokov. V

kratkem času je namreč nemogoče nadomestiti izgubo tržišča in poiskati nove trge. Podobno visoke kumulativne deleže in odvisnost turističnega obiska le od turistov iz nekaj držav lahko ugotovimo tudi v drugih zdraviliških krajih oziroma občinah v Sloveniji (npr. Moravske Toplice, Laško, Dobrna idr.).

2.4 Širši regionalno-razvojni pomen slovenskih zdravilišč

Glede na trende, ki poudarjajo vedno večji pomen dobrega počutja, in glede na visoko raven ponudbe slovenskih zdravilišč predstavljajo zdraviliški turistični kraji močan steber slovenskega turizma s ponudbo za vse starostne skupine in potrebe ter velik potencial tudi v prihodnje. Glavna prednost slovenskih zdravilišč je bogata tradicija na področju zdraviliškega zdravljenja in najširše ponudbe za preventivo, skrb za zdravje ter pestrost programov za razvajanje, ki z novimi trženjskimi prijemi in kreativnostjo pri pripravi programov še pridobivajo na pomenu. Še vedno v večini zdraviliških krajev več kot polovico nočitev ustvarijo domači turisti, vendar pa se v zadnjih letih hitro povečuje tudi delež tujih (leta 2008 je znašal 38,4 %, leta 2013 pa se je povečal že na 44,2 %); največ jih je iz Avstrije, Italije, Ruske federacije, Nemčije in Hrvaške. Okoli 60 % nočitev je realiziranih v hotelskih objektih, vendar se njihov delež znižuje na račun drugih prenočitvenih zmogljivosti (zlasti kampov in apartmajev), ki predstavljajo vse bolj pomembno ponudbo. V rekreacijskih zdraviliških turističnih krajih je potrebno k stacionarnim turistom prišteti tudi veliko število enodnevnih obiskovalcev, ki prihajajo predvsem v poletnem času in koristijo bogato športnorekreacijsko ponudbo.

Zdraviliška in turistična dejavnost pomembno vpliva tudi na demografski, gospodarski in prostorski razvoj zdraviliških turističnih krajev v Sloveniji. Ker se jih večina nahaja v manj razvitih območjih v severovzhodnem in vzhodnem delu države, je njihov pomen za zaposlovanje prebivalstva ter vpliv na prostorski in funkcijski razvoj podeželskih območij še večji. Horvat (2000; 2011) na primer ugotavlja tesno povezanost med gospodarskim in demografskim razvojem, saj velika gospodarska moč naselij z zdravilišči vpliva na priseljevanje prebivalstva, presežek števila delovnih mest pa povzroča tudi intenzivno dnevno migracijo delovne sile. To ugodno vpliva na strukturo aktivnega prebivalstva kot tudi na starostno strukturo prebivalstva v naselju z zdraviliščem in tudi v bližnji okolici.

Viri in literatura

- Cigale, D., 2010. Značilnosti turističnega obiska slovenskih občin glede na državni izvor turistov. *Geografski vestnik*, 82, 2, str. 9–24.
- Cigale, D., 2012. Development patterns of Slovene tourist destinations. *Geografski vestnik*, 84, 1, str. 187–197.
- Enciklopedija Slovenije, 1987–2002. 16. zv. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Horvat, U., 1989. Geografska tipizacija turističnih krajev v Sloveniji. *Geografski vestnik*, 61, str. 51–70.

- Horvat, U., 2000. Razvoj in učinki turizma v Rogaški Slatini. Ljubljana, Založba ZRC, 213 str.
- Horvat, U., 2001. The impact of tourism on the development of the region along the Slovene-Croatian border : case study Posotelje region. V: Obmejna območja. Maribor, Pedagoška fakulteta, str. 93–111.
- Horvat, U., 2008. Tourismus in Slowenien. V: Slowenien, Transformationen und kleinräumige Vielfalt. Frankfurt am Main, Institut für Humangeographie, str. 224–242.
- Horvat, U., 2011. The role of the spas in the less developed regions in Slovenia : case study Moravske Toplice Spa. V: Competitiveness and sustainable development of the small towns and rural regions in Europe. Pilsen, University of West Bohemia, str. 50–59.
- Horvat, U., 2013a. Zgodovina topic in zdraviliškega turizma. *Gea*, 23, febr. 2013, str. 14–23.
- Horvat, U., 2013b. Vpliv prihoda različnih skupin turistov po državni pripadnosti na obseg turističnega obiska v Rogaški Slatini med letoma 1953 in 2012. *Revija za geografijo*, 8, 2, str. 121–140.
- Janša Zorn, O., 1996. Turizem v Sloveniji v času med vojnama (1918–1941). V: Rozman, F., Lazarevič, Ž. (ur.). Razvoj turizma v Sloveniji, 28. zborovanje slovenskih zgodovinarjev, Bled, 26.–28. 9. 1996. Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, str. 78–95.
- Jeršič, M., 1990. Turistična transformacija Portoroža. V: Primorje. Zbornik 15. zborovanja slovenskih geografov, Portorož, 24.–27. oktobra 1990. Ljubljana, Zveza geografskih društev Slovenije, str. 221–231.
- Jeršič, M., 1998a. Turizem. V: Geografija Slovenije. Ljubljana, Slovenska matica, str. 457–470.
- Jeršič, M., 1998b. Turizem. V: Geografski atlas Slovenije, država v prostoru in času. Ljubljana, DZS, GIAM, str. 248–251.
- Kraševc, J., 2000. Kratek pregled zgodovine balneologije. V: Osnove zdraviliškega zdravljenja – balneologija in balneoterapija. Radenci, 138 str.
- Gosar, A., Jeršič, M. (in sod.), 2009. Slovenija. Turistični vodnik. Zvesti spremljevalec pri odkrivanju naravnih in kulturnih lepot. Ljubljana, Mladinska knjiga, 715 str.
- Lapanje, A., 2006. Izvor in kemijska sestava termalnih in termomineralnih vod v Sloveniji. *Geologija*, 49, 2, str. 347–370.
- Letni pregledi turizma 1953–2002. Ljubljana, Zavod SR Slovenije za statistiko/Statistični urad Republike Slovenije.
- Mlacović, D., 1995. Prava rogaška : rogaške mineralne vode skozi čas. Rogaška Slatina, 80 str.
- Nastanitvena statistika po vrstah turističnih krajev – stara metodologija. Statistični urad Republike Slovenije. URL: http://pxweb.stat.si/pxweb/Database/Ekonomsko/21_gostinstvo_turizem/90_nastanitev_arhiv/02_21182_nastanitev_kraji_stara/02_21182_nastanitev_kraji_stara.asp (Citirano 10. 8. 2014).
- Nastanitvena statistika, letni podatki – vsi objekti. Statistični urad Republike Slovenije. URL: http://pxweb.stat.si/pxweb/Database/Ekonomsko/21_gostinstvo_turizem/02_21645_nastanitev_letno/02_21645_nastanitev_letno.asp (Citirano: 10. 8. 2014).
- Nosan, A., 1973. Termalni in mineralni vreli v Sloveniji. *Geologija*, 16, str. 5–81.